

ПОБУТОВА ЛЕКСИКА В ПЕРЕКЛАДІ О. ПОТЕБНІ ГОМЕРОВОЇ «ОДИССЕЇ»

© Тетяна Зарубенко, 2009
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні (Київ)
УДК 811.161.1:81'42'373

Стаття присвячена аналізу побутової лексики перекладу «Одіссеї» Гомера в лексико-семантичному й стилістичному аспектах. Уперше досліджено текст українського перекладу відомого мовознавця Олександра Опанасовича Потебні. Серед особливостей перекладу звернено увагу на лінгвокультурний чинник вибору необхідних лексем.

О. Потебня, присвятивши багато років вивченню української поезії, наприкінці свого життя задумав перекласти українською мовою епічну поему Гомера „Одіссея» і зробити її народною книгою. Він ретельно працював з оригіналом поеми, текстами відомих перекладів слов'янськими мовами, зразками народної словесності й українських класиків і робив виписки найуживаніших у народній поезії слів, синонімів, омонімів, традиційних словосполучень і сталих висловів, які могли б знадобитися для перекладу. Як зазначає О. Русов у передмові до публікації фрагментів поеми, щоб здійснити задумане, необхідно було перекладати простою зрозумілою народу мовою [6: 538]. На жаль, О. Потебня не встиг закінчити цю працю, але матеріали, що залишилися, становлять значний інтерес для дослідників.

В архіві вченого було виявлено чернетки перекладу „Одіссеї»: 275 рядків третьої пісні, сьома пісня і майже повністю перекладена восьма пісня. Щоб передати колорит старовини епічної поеми, О. Потебня поряд з нейтральною загальномовною лексикою використовував слова, які номінують архаїчні українські реалії, культуру, побут.

Для аналізу побутової лексики перекладу використано метод виділення тематичних груп. Поділ лексичного складу мови на групи розробили Ф. Філін, О. Трубочов, Д. Шмельов. Взаємозв'язок предметів і явищ навколишньої дійсності визначає різноманітні відношення відповідних слів [8: 231; 9: 13]. У великих тематичних групах виділяють підгрупи лексики за родо-видовими ознаками. Слова, належні до однієї лексико-семантичної групи й до однієї частини мови, мають одне або кілька значень. Між ними встановлюються певні логіко-семантичні і семантичні відношення: родо-видові, синонімічні, антонімічні тощо. Синонімічний ряд можна вважати ідеальною лексико-семантичною групою [7: 24].

У перекладі «Одіссеї» спостерігаємо синонімічний ряд назв будівель різного типу: **будинок, дім, домівка, замок, курінь, оселя, очаг, палати, терем, хорони**. Найчастіше перекладач послуговується лексемами **дім** і **палати**. В академічному виданні «Історія української мови. Лексика і фразеологія» зазначено, що слово **дім** праслов'янського походження й успадковане з індоєвропейської прамови [3: 22]. У давньоруській мові воно функціонувало в значеннях 'житлове приміщення' та 'його мешканці' [4: 55]. У сучасній українській мові лексема **дім** має чотири значення. У перекладі О. Потебні реалізоване значення 'приміщення, в якому живуть люди; житло' [СУМ, II]: *Отсе тобі, гостю батьку, той дім, що велиш показати...* (552)¹; *Од золота двері до дому кріпкого вхід замикали* (554), а також значення 'приміщення, люди, що в ньому живуть, і їх господарство' [СУМ, II]: *Хай гостю й вечеряти клюшниця дасть, що знайдеться вь домі...* (556); *Хліба клюшниця чесна тут принесла й положила, Наставивши всяких наїдків, рада дати, що вь домі знайшлося* (557). За спостереженням В. Колесова, у давньоруських текстах, зокрема перекладних, значення лексем *дом* і *двор* часто збігаються [4: 56]. У перекладі «Одіссеї» О. Потебня використовує іменник **двір** загалом у значенні 'місце біля дому', яке зафіксовано у словниках української мови [СУМ, II; Гр., I]: *Вздівши, що Гефайст роботою славний з двора вирушає, Зараз пустився іти до преславного Гефайста дому* (573). Лише один раз лексема **двір** трапляється зі значенням 'дім, садиба' [Гр, I]: *Двір би я дав тобі і хозайство, Як би ісхотів ти зостатись* (562).

Слово **палата**, запозичене через старослов'янську або прямо з грецької мови [3: 130], у сучасній мові має значення: „1. тільки мн. Великий, багатий будинок з численними кімнатами; палац; 2. *заст.* Велика, багато оздоблена кімната» [СУМ, VI]. У перекладі О. Потебня вживає цю лексему здебільшого як синонім до слова **кімната** або **дім**: *Перш усєго 'спожу старайся знайти у палатах* (553); *А Навзікая, 'д богів красу свою маючи й вроду, Стала в одвірка кріпко збудованої палати Й чудилися на Одиссея, таким його вздрівши очима.* (579); *Попростував до палат, в серці смутний невеселий, Став у дверях...* (574); *...а далі*

¹ Приклади з перекладу О. Потебні „Одіссеї” цитуємо в авторській орфографії за виданням: А.А. Потебня. *Из записок по теории словесности*. Изд. М.В. Потебни. – Харьков, 1905. – С. 538–583. Посилання на стор. подаємо в тексті в круглих дужках.

Пустилися йти до **палат** розважного Алкиноя (565). Коли ж лексему вжито з епітетом, вона є синонімом до слова **палац**, наприклад: *Одисей же тим часом К славним палатам ішов Алкиноя* (554).

Лексему **домівка** у Словнику української мови тлумачать як 'жиле приміщення стосовно до того, хто в ньому живе' [СУМ, II]. У перекладі „Одіссеї» автор вживає її саме в цьому значенні: *Її ж охочий охочу, одвів до своєї домівки* (551); *Дочко, чи непровела б ти мене до домівки мужа Алкиноя, що тут меж сими людьми панує?* (552).

Інші синоніми на позначення назв будівель трапляються в перекладі рідко. Лексему **оселя** вжито в значенні 'приміщення для проживання людей; житло' [СУМ, V]: *...бо недоводилось розкошувати з часу того, як покинув оселю косатої нимфи* (579); *...плаче... жона, обнявши милого мужа, Що перед містом і людом своїм положив головою, Оселі боронячи й діти свої од страшного часу* (581).

Лексема **очаг**, зафіксована у Словнику церковнослов'янської й російської мов, має значення 'под из кирпичей или из плиты, на котором разводят огонь для кухонной стряпни' [СЦРЯ, III]. В. Даль у Тлумачному словнику живої великоруської мови фіксує відтінок значення 'дым, курень, изба, семья, тягло. Домашний очаг, своя семья, своя изба' [Даль, II]. На нашу думку, саме в цьому значенні лексема представлена в перекладі: *Ніхто ні з богів, ані з смертних людей не знається з нею, Тільки мене до її очага привела лиха доля* (559). Словники української мови цього слова не фіксують.

Щоб наголосити на розкоші й багатстві дому, О. Потебня використовує лексему **хороми** у значенні 'великий розкішний будинок' [СУМ, XI]: *Вона згодувала в хоромях білорукую Навсикаю...* (551); *Коли ж пак на все надививсь та в душі своїй надивовався, Спішно через поріг він переступив та ввійшов у хороми* (555). У цьому ж значенні перекладач уживає нейтральне слово **будинок** 'будівля, споруда, призначена для житла' [СУМ, I], але супроводжує його кількома епітетами: *Як же дійшла вже до славних вельми царських будинків Розмову таку почала ясноока богиня Атена...* (552).

Лексему **хата** у Словнику української мови тлумачать як „1. Сільський одноповерховий житловий будинок; 2. Внутрішнє житлове приміщення такого будинку; 3. Родина, люди, які живуть, перебувають в одному такому приміщенні» [СУМ, XI]. У перекладі на неї натрапляємо двічі: *Того бездітним стрілою убив Аполлон срібнолукий, Ще молодоженом у хаті* (553); *Брати наоколо Стали, подобні богам не смертним, далі із воза Мули повипрягали й у хату повносили плаття; Сама ж у свій терем пішла* (551). На наш погляд, у цих контекстах лексема має інше значення. У першому прикладі **хата** – це синонім **дому** в значенні 'приміщення, в якому живуть люди; житло', а у контексті другого цей іменник протиставляється слову **терем** і може називати службове приміщення, пор. як Словник української мови тлумачить лексему **терем**: 'високий боярський або князівський будинок у вигляді башти; житлове приміщення в такому будинку' [СУМ, X].

Описуючи загибель Трої, О. Потебня так перекладає початок битви: *Відтіль почав, як Аргей на добропалубні судна Сіли та одплили, курені свої підпаливши...* (580-581). Лексема **курінь** має значення: 'легка будівля, сторожка (на городах, баштанах і т. ін.) і 'окрема частина запорізького війська; також помешкання козаків, що становили таку частину війська' [СУМ, IV]. Про те, що саме козацькі курені мав на увазі автор перекладу, на наш погляд, свідчить продовження: *Інші ж із ватажком Одисеем преславним сиділи В Трої уже серед ради, в коні тому поховавшись. Бо троянці самі зволокли коня того в замок* (581). У Словнику української мови одне зі значень лексеми **ватажок** 'керівник ватаги (у 1–3 знач.); отаман' [СУМ, I]. Словник за ред. Б. Грінченка тлумачить її як 'предводитель, атаман, начальник' [Гр, I], а значення слова **замок** пояснює прикладом: *Лучче б ти в замку зоставсь з козаками* [Гр, II]. В українській мові **замок** – це 'укріплене житло феодала доби середньовіччя з оборонними, господарськими, культовими і т. ін. будівлями, звичайно оточене високим кам'яним муром з кількома вежами' [СУМ, III]. Імовірно, О. Потебня переклав грецький термін **акрополь** ('у давній Греції – укріплена центральна частина міста, розташована звичайно на горі' [СУМ, I]) зрозумілішим народові словом: *Ось нубо даліше піди й про коня дерев'яного правду Ти заспівай, ...А що ясний Одисей на зраду увів ёго в замок...* (580).

Назви населених пунктів представлені у перекладі групою слів: **город**, **град**, **місто**. Лексему **город** праслов'янського походження фіксують ще ранні пам'ятки давньоруської писемності у значенні 'місто'. Неповноголосна форма **град** – фонетичний варіант повноголосної **город**. Словник української мови в 11-ти томах фіксує слово **город** 'те саме, що місто' [СУМ, II] зі стилістичними помітками *розм. і рідко*, а **град** тлумачить як 'город' [СУМ, II] з поміткою *уроч.* У сучасній мові **місто** має значення 'великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр' [СУМ, IV]. У Словнику за ред. Б. Грінченка подано слова **город**, **град** і **місто** з тим самим значенням 'город' [Гр, I; II]. У перекладі О. Потебні частотнішою є давня східнослов'янська лексема **город**: *Тоді вони в Пил Нелеїв доброзбудований город Прийшли...* (541); *Коли ж ми город на кручі високій розрушили Прияма пана...* (546); *Прихожу з*

далекого краю, тим то незнаю нікого з людей, що держать сей город (552). Іменники **град** і **місто** трапляються в тексті по одному разу. Імовірно, це визначено потребою зберегти ритм віршованого перекладу: *Або скільки під градом великим Пріями пана Бились...* (545); *...Що перед містом і людом своїм положив головою, Оселі боронячи й діти свої од страиного часу* (581).

У перекладі О. Потебні зафіксовано назви посуду: **глек**, **казан**, **кубок**, **миса**, **чара**. Деякі з цих лексем праслов'янського походження, вони дають змогу створити атмосферу старовини, побутової архаїчності. Слово **глек**, за тлумачним словником, – це ‘висока кругла, переважно глиняна посудина, злегка розширена в нижній частині’ [СУМ, II]. У досліджуваному тексті лексему вжито двічі: *Дівчиною молодого, з глекомъ въ руках, обернувшись, Стала вона перед ним, а ясный Одиссей став питати...* (551); *Служка води принесла у гарнім глеку золотому й на руки злила...* (557). Слова **казан** і **триніг** у перекладі вжито як синоніми. СУМ фіксує такі їх значення: **казан** – ‘металева переважно округлої форми посудина (звичайно з відкритою верхньою частиною) для варіння їжі, кип'ятіння води тощо; котел, чавун’ [СУМ, IV] і **триніг** ‘триніг, рідко. Те саме, що триніжок’, тобто ‘підставка на трьох ніжках, а також пристосування різного призначення, що складається з трьох палиць, жердин і т. ін., скріплених в одному місці’ [СУМ, X]. Перекладач в одному контексті вживає **казан**: *Казан мідяний на в'гонь поставте й укропу зогрійте...* (578), у другому – **треногий казан**: *Арета же служкам сказала поставити Великий треногий казан на огонь* (578), а також – **триніг** з приміткою **казан**: *А ті на жаркому огні купальний триніг встановили* (578).

Лексеми **кубок** і **чара** у перекладі вжито як синоніми. Слово **кубок** має значення ‘великий келих; чара’: *Потроху дав по частині, у кубок од злата самого Насипав вина й витаючи став промовляти словами...* (543); *Дай і сему опісля вина солодкого кубок, Хай ізилле* (543). Перекладач надає перевагу лексемі **чара** зі значенням ‘старовинна посудина для пиття вина’ [СУМ, XI]. У тексті маємо набір епітетів – **золота**, **гарна**, **двійчата**, **оздобна**: *Змилився Атені сей муж справедливий, розумний Тим, що попереді їй він чару подав золотую* (543); *То, втерши слізу, з голови собі плащ ізнімав Одиссей І, чару двійчату узявши, на честь богам ізливав він* (566); *Я ж отсю чару свою золоту та оздобну дам у придаток* (578).

Лексеми **кошик**, **миса** і **начиння** рідковживані в перекладі. Слово **кошик** має значення ‘виріб, різний за формою й розміром, виплетений з лози, стебел рогозу, дранки тощо, який використовують у побуті для зберігання або перенесення чого-небудь’ [СУМ, IV]: *Кошик гарний із хлібом поставив побіля ёго Ї на похваті чару вина, щоб пив, як душа забажає* (565). Лексему **начиння** Словник за ред. Б. Грінченка фіксує як ‘сосуд, посуда’ [Гр, II] і саме в цьому значенні засвідчує її переклад: *...служки ж пирове приборали начиння* (559). Праслов'янське слово **миса** до XVIII ст. зберігало значення ‘миска’, згодом звузило сферу вжитку, позначаючи в основному велику посудину [4: 400]. У сучасній українській мові слово **миса** вважається застарілим, пор. тлумачення у Словнику за ред. Б. Грінченка: ‘миса, род большой глубокой тарелки’ [Гр, II]. У цьому значенні й вжито назву в перекладі: *Служка води принесла у гарнім глеку золотому Ї на руки злила над срібною мисою руки помити...* (557).

Дещо бідніше представлена в перекладі О. Потебні лексико-тематична група назв одягу: **одежа**, **плаття**, **плащ**, **сорочка**, **шати**. Перекладач не деталізує предмети одягу, а використовує переважно загальні назви. Лексема **одежа** успадкована українською мовою з праслов'янської. Словник української мови тлумачить її як ‘сукупність предметів, виробів (із тканини, хутра, шкіри), якими покривають тіло’. У такому ж значенні її вжито в тексті перекладу: *З яких ти людей? відкіля? хто дав тобі сюю одежу?* (559); *На поромі одпустила кріпкому, понадавала Їжи й напою смачного, вдягла у бессмертну одежу...* (560). Слово **плаття** зафіксовано в словнику української мови як ‘збірн., заст. Одяг’ або також ‘збірн., заст. Білизна’ [СУМ, VI]. О. Потебня вживає його як синонім до слова **одежа**: *далі із воза Мули повипрягали й у хату повносили плаття* (551). Лексема **шати** має іншомовне походження і довгий час виступала синонімом **плаття** у значенні ‘одяг взагалі’ [4: 391]. Тлумачення слова **шати** збігається у словнику за ред. Б. Грінченка й у СУМі: ‘багате, розкішне святкове вбрання’ [СУМ, XI; Гр., IV], але в сучасній мові воно має стилістичні примітки *поетичне* та *риторичне*. Саме в такому контексті використано це слово в перекладі: *...бессмертний шати, Що їх Каліпсо дала* (560); *Харити там обмили її, вмастили оліюком Божественним, який на богах блистять присносущих, І в шати її одягли повабні навдивовижу* (576).

Конкретні назви одягу представлені у перекладі двома лексемами **плащ** і **сорочка**. Слово **плащ** праслов'янського походження має значення ‘верхній широкий безрукавний одяг, який носять наопашки’ [СУМ, VI]: *Помили ёго служки, вмастили оливою тіло, Гарний на ёго накинули плащ, одягши в сорочку* (579). Лексема **сорочка** зафіксована в словниках як ‘чоловіча натільна білизна або одяг, що надягається поверх білизни, для верхньої частини тіла’ [СУМ, IX] й асоціюється з українськими народними реаліями. Вона трапляється в тексті частіше від інших: *Чисто випраний плащ туди положи та сорочку* (578); *Пізнала бо, вздрівши плащ та сорочку, гарну одежу, Що робила її сама...* (559); *Гарний плащ од себе туди*

положила й **сорочку**... (579). Можливо, О. Потебня використав це слово за аналогією, тому що грецький одяг **хітон** тлумачать як ‘чоловічий і жіночий лляний або вовняний одяг у стародавніх греків, що нагадував сорочку (перев. без рукавів), підперезану поясом з напуском’ [СУМ, XI].

До цієї групи можна долучити ще лексему **віночок**. Хоча це, вірогідніше, прикраса, але функціонально вона зближується з групою назв одягу. Іменник **віночок** – зменшена форма від **вінок** і означає ‘квіти, листя, гілки і т. ін., сплетені в коло, яким звичайно прикрашають перев. дівочу голову’ [СУМ, I]. В. Жайворонко зазначає, що «звичай плести вінки й прикрашатися ними сягає ще доісторичних часів; ... поступово [вінок] переріс у символ обожування, ... став символом краси» [1: 97]. У фрагменті перекладу О. Потебні саме богиня Афродіта має цю жіночу прикрасу: *Той же грати на кобзі почав та гарно співати, Як покохались Арей й Афродита у краснім віночку* (572); *Любоців бо забажалося йому Китереї в віночку* (573).

У перекладі „Одіссеї» досить широко представлені різні предмети побуту: **верстат, кросно, віжки, гривня, жорна, килим, ковадло, постіль, простиня, пута, ріжки, сіти, смухи, сундук, тенета, узи**. Лексеми **верстат** і **кросно** Словник української мови за ред. Б. Грінченка тлумачить як ‘ткацький станок’ [Гр, I; II]: *Котрій пак за верстатями ткуть, та сидячи вовну Прядуть, неначе те листя шумить на високій тополі...* (554), *Як Феаки сами над усіх людей уродливі По морю гнати швидкій корабель, то так їх жіноцтво Кросно ткати...* (555). Слово **віжки** має значення ‘прикріплений з обох боків до вуздечки довгий ремінь, мотузок тощо, яким правлять кіньми’ [СУМ, I]: *Несліпу ж сторожу держав и Арей, віжки золотії...* (573).

Лексему **гривня** в словнику-довіднику В. Жайворонка витлумачено так: ‘стародавня нашійна прикраса з коштовних металів, згодом одиниця ваги (півфунта), яка водночас правила й за монету’ [1: 155]: *Так кожен гарно випраний плащ та сорочку Й золота дорогоцінного гривню йому принесіте...* (577). У цьому прикладі не зовсім зрозуміло, у якому саме значенні вжито іменник **гривня** – прикраса чи монета. Але, зважаючи на те, що йдеться про переклад давньої грецької поеми, імовірно, він є еквівалентом слова **талант** – ‘у стародавній Греції, Месопотамії, Сирії – вагова та грошова одиниця’ [СУМ, X].

Зрідка в перекладі трапляються назви **жорна, ковадло й смухи**. Ці лексеми вжито у їх прямих значеннях. Словник української мови тлумачить **жорна** як ‘плескуватий круглий камінь, призначений для лушення і розмелювання зерна й інших твердих предметів’ [СУМ, II]: *З них которі на жорнах мелють яру пшеницю...* (554). Слово **ковадло** зафіксовано зі значенням ‘залізна або сталева підставка певної форми, на якій обробляють метал, кують металеві вироби’ [СУМ, IV]: *А Гефайст ... Надів на колоду ковадло велике й став пута кувати, Що не зламати ні розв’язати...* (573) Лексема **смухи** означає ‘те саме, що **смухок** – шкурка, хутро новонародженого ягняти’ [СУМ, IX]: *Взяв за руки обох, та за пир увасадовив їх На смухах м’яких, на пісках на березі моря...* (543).

Лексеми **пута, сіти, тенета, узи** О. Потебня вживає як синоніми. Слово **пута** Б. Грінченка тлумачить як ‘кандали’ [Гр, III]: *Нехай би тричі твої безконечні нас пута держали...* (575); *Так сказавши, пута зняла Гефайстова сила* (576). Інші члени синонімічного ряду у перекладі трапляються по одному разові: **сіти** – ‘сеть’: *Та од ніжок навкруги відусіль розіп’яв тії сіти* (573); **тенета** – ‘тенета, сеть охотничья, употр. преимущ. во мн. ч. **тенета**’ [Гр, IV]: *Чи несхотів би й ти, може, у тенета такий попавишся, Спати оттак на ложі при золотій Афродиті?* (575). Слово **узи** словник Б. Грінченка не фіксує, а Словник української мови тлумачить як ‘окови’ [СУМ, X] з поміткою *застаріле*: *Тіж двойко, скоро од уз кріпких вслобонились...* (576).

З прямим значенням у перекладі вжито назви **килим, постіль, простиня, сундук**. Лексема **килим** означає ‘тканий, найчастіше ворсистий, з візерунками виріб для вкривання підлоги, оздоблювання стін тощо’ [СУМ, IV], а **простиня** фіксується як синонім до **простирало** ‘довге і широке полотнище, найчастіше з білої тканини, яке стелиться на постіль, підкладається під ковдру або використовується для обтирання’ [СУМ, VIII]: *Білорука Арета тимчасом служкам ізвеліла На піддашку ліжко поставить, килим пурпуровий гарний На йому поклали, а зверх килимів простині прослати* (562). У СУМі слово **постіль** має значення ‘ліжко або якесь інше місце, приготовлене для спання’ [СУМ, VII]: *Вставай уже, гостю, йди спати, постіль тобі вже готова* (562). Лексема **сундук**, яку маємо в перекладі О. Потебні, тлумачиться як синонім до **скриня** – ‘великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовних предметів і т. ін.’ [СУМ, IX]: *Тим часом Арета для гістя сундук прехороший з кімнати Внесла: красні дари у йому поскладали до діла* (578).

Уривки перекладу О. Потебні, що збереглися, написано вишуканою мовою. На відміну від інших українських перекладів гомерівської „Одіссеї», перекладачі яких намагались „обукраїнити» [2: 26] поему, надаючи грецьким іменам української форми, О. Потебня, поряд із цим прийомом, водночас широко

використав українську побутову лексику й створив близький, знайомий українському народові світ. Перекладаючи „Одіссею», він зберіг основну характерну рису поеми – її народність. Як зазначає Ф. Луцька, учений передав давньогрецькі реалії, культурні й моральні цінності, соціальні терміни, антропоніми за допомогою українських еквівалентів або шляхом їх інтерпретації [5: 247]. Перекладач намагався зробити поему народною книгою, зрозумілою простому читачеві. На відміну від „Енеїди» І. Котляревського, де надмірна українізація відповідала травестійному жанру поеми, переклад О. Потебні не порушує епічного стилю „Одіссеї».

Література

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006. – 703 с.
2. Забарило К. С. Гомерова „Одіссея» та її місце в світовій літературі: передмова до видання: Гомер. Одіссея / Пер. із старогрецької, примітки, словник імен і назв Бориса Тена. – Харків, 2002. – С. 3–30.
3. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – 744 с.
4. Колесов В. В. Дом и двор в древнерусских текстах XI–XVI веков // Лексические группы в русском языке XI–XVII вв. – М., 1991. – С. 55–88.
5. Луцкая Ф. И. Теоретические установки А.А. Потебни по вопросам художественного перевода и его собственная переводческая практика (на материале перевода „Одиссеи») // Творча спадщина О.О. Потебні й сучасні філологічні науки. – Харків, 1985. – С. 245–247.
6. Русов А. А. Отрывки из перевода Одиссеи // А.А. Потебня. Из записок по теории словесности. Изд. М.В. Потебни. – Харьков, 1905. – С. 538–541.
7. Судаков Г. В. Критерии выделения и особенности организации лексических групп // Лексические группы в русском языке XI–XVII вв. – М., 1991. – С. 23–34.
8. Филлин Ф. П. Очерки по теории языкознания. – М., 1982. – 336 с.
9. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М., 1973. – 280 с.

Джерела

- Даль** Толковый словарь живого великорусского языка. – М.-СПб., 1881. – Т. 1–4.
Гр Словарь української мови / Упорядник з дод. влас. матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
СУМ Словник української мови: В 11-и т. – К., 1970–1980.
СЦРЯ Словарь церковнославянского и русского языка. – СПб., 1867. – Т. I–IV.